

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС №1

2011



Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р
від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Волощук А. М., кандидат юридичних наук

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Берlach А. І., доктор юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Домброван Н. В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бахін В. П., доктор юридичних наук

Берназ В. Д., доктор юридичних наук

Гонтар О. В., доктор історичних наук

Долженков О. Ф., доктор юридичних наук

Конопльов В. В., доктор юридичних наук

Меркулова В. О., доктор юридичних наук

Саакян М. Б., доктор юридичних наук

Ярмакі Х. П., доктор юридичних наук

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук

8. Morison S.E. The Oxford History of the American people. - N.Y., 1972. - V. 2. - P. 38-39.

9. Anderson W., Weider E. American Government. - N.Y.: Holt, 1954. - P. 144.

10. Hogg P.W. Constitutional Law of Canada. - 4-th ed. - Carswel; Toronto, 1997. - P. 69.

11. Исаев М.А. Основы конституционного права Да-нии. - М.: Муравей, 2002. - С. 265-267

[12]. Исаев М.А. Механизмы государственной власти в странах Скандинавии. - М.: Городец, 2004. - С. 344

13. Медушевский А.Н. Сравнительное конституци-онное право и политические институты: Курс лекций. - М.: ГУ ВШЭ, 2002. - С. 456-457.

14. Luchaire, Francois. Le Conseil Constitutionnel. Economica. - Paris, 1980. - P. 17-18

15. Жакке Ж.-П. Конституционное право и полити-ческие институты. - М.: Юрист, 2002. - С. 345.

16. О Конституционном Суде: Закон Латвийської Рес-публики // Диена. - 1997.; О Конституционном Суде Азер-байджанской Республики: Закон Азербайджанской Рес-публики // Azarbaycan. - 2004.

17. О конституционном судопроизводстве Кыргызс-кой Республики: Закон Киргизской Республики // Веду-мости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. - 1994. - № 2. - Ст. 48.

18. О Конституционном Суде РФ: Федеральный кон-ституционный закон // Собрание законодательства Рос-сийской Федерации. - 1994. - № 13. - Ст. 1447.

19. Королева-Борсоди Н.В. Основы конституционного права Швейцарии. - К.: Юстиниан, 2009. - 535 с.

20. Холиков К.Н. Конституционное судопроизводст-во в Республике Таджикистан. - Душанбе: Эр Граф, 2010. - С. 153.

21. Лыскова Е.И. Становление и развитие института обращения граждан // Право и политика. - 2007. - № 3 (87). - С. 121-125.

22. Тесленко М.В. Конституційна юрисдикція в Укра-їні. - К.: Школа, 2003. - С. 82.

Кравченко О.О.

здобувач Інституту законодавства

Верховної Ради України

Надійшла до редакції 02.03.2011

УДК 340.11

НАУКОВИЙ АНАЛІЗ КЛАСИФІКАЦІЇ ФОРМ І РІВНІВ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Ткачук А. С.

Серед основних чинників актуальності проблемати-ки, пов'язаної з дослідженням феномену правосвідомості в межах сучасного правознавства можна виділити як об'єктивні, так і суб'єктивні. До перших належать, насамперед, ті процеси демократизації суспільно-полі-тичного життя, які стимулюють перетворення у сфері правосвідомості, спрямовані на її "автономізацію", звільнення від державної монополії та підпорядкування загальнолюдським цінностям і ідеалам. Інші зумовлені численними прогалинами в розробці науково-теорети-чного підґрунтя раціоналізації здійснення зазначених перетворень. Навіть сутнісний зміст згаданого феноме-ну, його структура, форми реалізації й суспільно-бут-теві функції сьогодні ще не мають свого однозначного узагальнюючого визначення; існуючі ж визначення зде-більшого містять логічні некоректності, що ускладнює оперування даними поняттями. Певні проблеми вини-кають і підчас вирішення питання щодо класифікації форм і рівнів правосвідомості.

Окремі аспекти феномену правосвідомості, класи-фікації її форм і рівнів розробляли Ю. Битяк, І. Вороно-ва, О. Ганзенко, Л. Герасіна, О. Данильян, О. Дзюбань, Ю. Калиновський, І. Коваленко, Г. Клімова, П. Любчен-ко, С. Максимов, Є. Мануйлов, Н. Осипова, М. Панов, О. Петришин, С. Серьогіна, В. Тацій, О. Тодика, Ю. То-дика, С. Шефель та ін. [1, 14].

У сучасній юридичній літературі здебільшого зустрі-чаються традиційні погляди щодо класифікації право-свідомості на індивідуальну, групову, суспільну; повсяк-денну й теоретичну тощо. Однак немає повного та все-бічного аналізу її видів, форм та рівнів, малодослідже-ними залишаються й критерії класифікації цього соціа-льно-юридичного феномену.

Мета даної роботи - систематизувати уявлення про види правосвідомості, сформулювати критерії її класи-фікації, надати тлумачення таким поняттям, як "форма"

й "рівень" правосвідомості, знайти їх спільні ознаки та відмінності.

Правосвідомість — це сукупність суб'єктивних еле-ментів правового регулювання: ідей, теорій, емоцій, почуттів і правових установок, за допомогою яких відо-бражається правова дійсність, формується ставлення до права й юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямків розвитку правової системи з точки зору забезпечення гідного існування людини, справедливості в міжлюдсь-ких стосунках, ефективної організації життєдіяльності держави й суспільства. Це поняття розуміють і як осми-слене ставлення до форм і способів здійснення людсь-кої свободи через посередництво встановленої чи сан-кціонованої державою нормативності суспільного жит-тя [2, 100]. Правосвідомість має структуру, у межах якої розрізняють наступні елементи: правова ідеологія - "су-купність принципів, теорій, концепцій, що формуються внаслідок наукового узагальнення правового розвитку суспільства", правова психологія - "сукупність право-вих почуттів, емоцій, оцінок, настроїв, які домінують у суспільстві, виявляються в громадській думці" [3, 120].

Здебільшого правові почуття й емоції виникають раніше правових ідей, тому вважається, що правова психологія у правосвідомості має первинний характер. Деякі вчені вважають, що до структури правосвідомості можна включити ще один елемент - правову установку. Під правовою установкою розуміється тенденція або схильність особистості певним чином сприймати й оці-нювати інформацію, процеси і явища та готовність дія-ти по відношенню до них відповідно до цієї оцінки. У сукупності правові установки формуються в системі цін-нісних орієнтацій, що ґрунтуються на переконаннях. Домінуючі установки формують життєву позицію осо-бистості, визначають її спрямованість.

У науці існують погляди, згідно з якими правосвідом-

© А.С. Ткачук, 2011

мість поділяється на наукову й повсякденну. Таким чином наукова правосвідомість виступає в ролі правової ідеології, а повсякденна відповідно - правової психології. У такому випадку ці дві категорії вважаються вже не структурними елементами правосвідомості, а її різновидами. Варто зазначити, що ці поняття, на наш погляд, характеризують лише вертикальну структуру правосвідомості, а отже, виражають не її елементи, а її рівні [3, 120-121; 4, 51].

До теоретичної правосвідомості належать правові теорії, систематизовані й науково обґрунтовані ідеї, правові установки, парадигми тощо. Фаховою називають "одну з колективних форм правосвідомості, носіями якої є юристи й яка є системою правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій, інших структурних утворень"; тобто це "правосвідомість спеціальної групи людей, що професійно займаються юридичною діяльністю, яка формується внаслідок спеціальної освітньої підготовки і практичної діяльності та характеризується єдністю соціальних завдань, форм і методів професійної діяльності" [5, 16]. Нарешті, "буденна правосвідомість включає в себе уявлення, почуття та волевиявлення маси людей, їхнє суб'єктивне ставлення до чинного права, знання про існуючі закони та їхню оцінку, переконання у правомірності чи неправомірності судових дій, у справедливості чи несправедливості самих законів; ця сфера створює масову суспільну думку навколо діючого права, підтримуючи його або вимагаючи його зміни" [6, 257].

Очевидно, що зазначені "сфери" є не структурними елементами, а видами правосвідомості, що не тотожне одне одному (не можна, наприклад, ототожнювати структуру правової норми з видами правових норм). Однак при такому поділі ми стикаємося з логічною некоректністю, адже будь-яка класифікація здійснюється з метою створення можливості чіткої й однозначної кваліфікації елементів певного класу. Тобто видові класифікації повинні повністю виключати одне одного (не повинні містити спільних елементів), оскільки це призвело б до втрати цільової функції класифікації. Повертаючись до традиційного поділу правосвідомості на теоретичну, фахову й буденну, можна спостерігати порушення саме цього правила: адже правосвідомість професійного юриста не тільки не виключає, але й стосовно багатьох правових питань передбачає науково-теоретичний рівень осмислення. Також ряд аспектів його ставлення до правової реальності може мати несистематизований та науково необґрунтований характер і потрапляти до сфери буденної свідомості.

На наш погляд, причиною такої некоректності є порушення правила класифікаційної логіки, згідно з яким здійснення поділу відбувається лише за однією підставою. У даному випадку наукову й буденну правосвідомість розрізняють на підставі такої ознаки як рівень узагальненості, систематизації й обґрунтованості відображення правової реальності, а фахову правосвідомість виділяють за носієм (суб'єктом) правосвідомості.

Усвідомлюючи зазначені недоліки аналізу структури й форм правосвідомості, окремі теоретики права або взагалі уникають цього питання, навіть у межах комплексних монографічних досліджень даного предмета, або пропонують власні варіанти побудови таких структур і класифікацій.

Є категорія вчених, які вважають доцільним усунути зазначену подвійність основи поділу правосвідомості на

наукову, фахову й буденну. До речі, певні конструктивні кроки в цьому напрямку вже зроблено в сучасній літературі з даної проблематики. Зокрема, запропоновано такий поділ: "1) інституційна форма буття правосвідомості, що існує у вигляді документів та виявляється у формі живого процесу мислення юристів-фахівців, який узгоджується із загальнообов'язковою нормою й підпорядковується їй як критерію правильності, законності відповідності суджень і рішень; це сфера закону, діючого права; 2) не інституційна форма буття правосвідомості або недокументальна та неофіційна форма правового мислення, волі та почуттів, що існує у вигляді живого процесу свідомості, фіксованої в письмовій формі заднім числом (теоретичних працях, художній літературі, особистих документах)" [6, 256-257].

У цілому погоджуючись зі слушністю поділу правосвідомості на інституційну й неінституційну, зазначимо, однак, що в наведених визначеннях форм правосвідомості простежується їх розширення до масштабів більш загального поняття правової культури. До того ж, навіряд чи можна погодитися з тим, що лише "неінституційна форма правосвідомості поділяється на два види: а) буденну правосвідомість, що включає уявлення, почуття й волевиявлення маси людей, їх суб'єктивне ставлення до чинного права; б) теоретичну правосвідомість, до якої належать юридичні доктрини, створювані теоретиками права, а також обговорення питань про право, законність, справедливість, про взаємні права й обов'язки суспільства та особи, про основоположні інститути законодавства в працях вчених-гуманітаріїв" [6, 257]. Справа в тому, що правосвідомість (зокрема, інституційна) полягає не лише в суто владному "позиціонуванні" норм чинного права, але й в усвідомленні їх доцільності з позиції як дотеоретичного "здорового глузду", так і в їх професійно-теоретичному обґрунтуванні.

Отже, розглядувана класифікація набуде, мабуть, більш логічно коректного вигляду, якщо горизонтальний поділ правосвідомості (за зазначеними критеріями) передбачатиме розрізнення інституційної та неінституційної її форм, а вертикальний поділ - буденного й теоретичного її рівнів (за ступенем систематизації, узагальнення та наукової обґрунтованості).

У свою чергу, у рамках кожної форми правосвідомості, взятої на будь-якому з її рівнів, можна вирізнити: 1) правові знання та досвід (тобто обізнаність у сфері існуючого права в його позитивному й природному розумінні, а також чинного правопорядку); 2) правові оцінки (ставлення до чинного права й правопорядку; переконання й настрої стосовно задоволеності чи незадоволеності останніми); 3) правові ідеали (уявлення про бажане право та правопорядок); 4) правові установки (офіційні правові норми й цінності, а також правила їх реалізації на рівні групових чи індивідуальних регулятивів суспільної поведінки).

Здійснюючи поділ форм правосвідомості в кількісному плані (за ступенем їх узагальнення, суспільної поширеності) традиційно виділяють індивідуальну, групову та масову правосвідомість [4, 51].

Індивідуальна свідомість - це сукупність правових знань, емоцій і настанов конкретного суб'єкта відносно чинного чи бажаного права.

Групова свідомість характеризує правову ідеологію й правову психологію, що властиві певній групі населення країни. Деякі вчені цей вид правосвідомості вважають різновидом колективної свідомості.

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

Ма
ризує
пам'ят
скільки
На
кісний
ву й
"одини
ної пра
го сусп
восвіде
ням (н
етносу)
відрізн
грунтує
суду, т
підміни
ня прав
і закон
еліти, з
Пра
тономн
пінь за
жності,
дом як
них пер
глядної
ною прі
жави й
ся значі
такою ф
той пер
ється мі
екзистен
наклада
ціально-
При
(залежн
жна вирі
лярними
ліктності
що пере,
лічних у
підкорє
норматив
"людини
ній систе
відношен
ною озна
сумісност
внiшньок
тю, а сам
Анало
кож може
буттєвої
види: 1)
приписів
рмативнос
дотриман
домінуван
дозволів
зації в ко
ї цінності
організації
До ре
№1-20]

Масова свідомість - це правосвідомість, що характеризує більшість населення певної країни. Однак слід пам'ятати, що це поняття виражає не стільки кількісну, скільки якісну характеристику свідомості [3, 121].

На наш погляд, коректніше було б здійснювати кількісний поділ правосвідомості на індивідуальну, групову й суспільну (у плані категоріального відношення "одиничне - особливе - загальне"), де поняття суспільної правосвідомості виражає ставлення до права всього суспільства, відображає його інтереси. Суспільна правосвідомість притаманна великим соціальним утворенням (населенню країни, окремого регіону, певному етносу). Наприклад, низкою характерних особливостей відрізняється класична юридична правосвідомість, яка ґрунтується на вірі у право й порядок, справедливість суду, тоді як для пострадянських країн властиві ознаки підміни правосвідомості етичними поглядами, поширення правового нігілізму, зневажливе ставлення до права і закону. Виділяють також правосвідомість політичної еліти, зокрема, правлячої.

Правосвідомість можна класифікувати також на автономну й гетерономну. Перша передбачає такий ступінь засвоєння регулятивних цінностей правової належності, за якої останні перестають сприйматися індивідом як зовнішні, відчужені від його власних суб'єктивних переконань, а тому є основою нормативно-світоглядної позиції громадянина, що не відділяє непрохідною прірвою свої особисті інтереси від інтересів держави й суспільства. Друга ж, навпаки, характеризується значним ступенем згаданого відчуження. Індивід з такою формою правосвідомості доводиться вирішувати той перманентний внутрішній конфлікт, який відбувається між його власними уявленнями й претензіями на екзистенційну свободу та відповідними їй рамками, що накладаються на його суспільно-буттєву поведінку соціально-правовими нормами.

При цьому в межах гетерономної правосвідомості (залежно від способу вирішення даного конфлікту) можна вирізнити принаймні два її підвиди, пов'язані з полярними радикальними варіантами "зняття" цієї конфліктності: 1) інфантильно-патерналістський (тобто такий, що передбачає хоча й невизнання та неподілення публічних уявлень про правову належність, але все ж таки підкорення та підпорядкування власної поведінки її нормативним регулятивам; тобто - це правосвідомість "людини-гвинтика", яка не протиставляє себе загальній системі попри "чужорідність" законів останньої по відношенню до її "его") та 2) нігілістичний, характерною ознакою якого є зворотний спосіб подолання несутимності між внутрішнім прагненням свободи та її зовнішньою лімітацією, суспільно-правовою нормативністю, а саме шляхом ігнорування такої нормативності.

Аналогічним чином автономна правосвідомість також може бути піддана поділу (залежно від домінант буттєвої спрямованості правоосмислення) на два різновиди: 1) такий, де переважає орієнтація на виконання приписів і дотримання заборон суспільно-правової нормативності (через усвідомлення доцільності такого дотримання й виконання); 2) та той, що передбачає домінування спрямованості на використання правових дозволів (з метою якомога повнішої власної самореалізації в контексті суспільного буття) і захист пріоритетів і цінностей права задля утвердження його інституцій в організаційній системі суспільних відносин [7, 117].

До речі, автономізації правосвідомості сприяють як

власне демократичні зрушення в політико-економічному та культурному житті суспільства, так і ті правові реформації, які були спричинені даними зрушеннями. Розширення правового поля суспільної активності громадян законодавчо ініціюється конституційним закріпленням принципів верховенства права, вільного розвитку особистості, свободи вибору способу життя, виду діяльності тощо (як це, наприклад, висвітлено в ст. ст. 8 (ч. 1), 23, 43 (чч. 1, 2) та ін. Конституції України) та конкретизується правовими нормами цивільного, трудового, земельного, господарського та інших галузей права [8]. Скажімо, в основних положеннях Цивільного кодексу України визначається заснованість регульованих цивільним законодавством особистих майнових і немайнових відносин на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення й майнової самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України); гарантуються свобода договору, законної підприємницької діяльності й судовий захист цивільного права й інтересу (пп. 3, 4, 5 ч. 1 ст. 3 ЦК України) тощо [9], хоча, звичайно, скористатися цією свободою можна в різних ступенях і формах (що в багатьох відношеннях сприяє фактичній нерівності при рівності перед законом), ця обставина, як і демонополізація державних інтересів, також є фактором суспільно-економічної й правової активізації громадян. Отже, накреслення шляхів сприяння автономності й креативності громадянської правосвідомості передбачає взаємоузгодження, з одного боку, розвитку форм демократичної самоорганізації населення в суспільно-політичному бутті, а з іншого - здійснення відповідних інновацій у системі законодавства, юстиції та правоохоронної діяльності, спрямованих на зацікавлення й розширення можливостей якомога більшої його частини в плані реалізації своїх законних прав і свобод.

Зупинимось більш детально на критеріях класифікації правосвідомості. Здебільшого застосовуються такі: суб'єкти правосвідомості, глибина відображення правової дійсності, спрямованість і ступінь усвідомленості тощо.

За рівнем (глибиною) відображення правової дійсності правова свідомість класифікується на такі види:

1) наукова (теоретична) правосвідомість притаманна здебільшого дослідникам, науковим працівникам, які займаються концептуальними питаннями правового регулювання суспільних відносин і, зокрема, формуванням правової ідеології суспільства;

2) професійна (спеціалізована) - властива професійним юристам, які займаються практичною діяльністю. Професійна правова освіта призводить, як правило, до домінування правової ідеології в правосвідомості такого типу. Втім, досить важливою залишається і психологічна складова;

3) буденна (емпірична) - притаманна, як правило, іншим представникам громадянського суспільства, більшості населення. Цей різновид правосвідомості формується на базі повсякденного життя громадян у сфері правового регулювання й характеризується знанням загальних принципів права в їх тісному зв'язку з моральними уявленнями (про права, обов'язки, справедливість тощо) і конкретним правовим досвідом, відповідно через об'єктивні причини провідна роль у становленні й розвитку такого типу правосвідомості відводиться правовій психології.

Однак деякі науковці деталізують професійну правосвідомість за характером діяльності носіїв правосвідомості на:

1) професійно-юридичну (практично-юридичну - правосвідомість суддів, юрисконсультів; науково-юридичну - науковців, викладачів юридичних вузів);

2) професійно-неюридичну (керівники підприємств, лікарі, економісти);

3) непрофесійну (учні середньої школи).

За суб'єктами правова свідомість класифікується на такі види:

1) індивідуальна - правосвідомість індивіда, громадянина як члена суспільства, яка складається під впливом як внутрішніх (індивідуальних особливостей суб'єкта), так і зовнішніх факторів, також групової і суспільної правосвідомості;

2) групова - представляє собою специфічні особливості правових уявлень і почуттів тих чи інших соціальних груп. Також деякі вчені виділяють масову правосвідомість, яка характеризує особливості ставлення до права нестабільних об'єднань громадян, сформованих на тимчасовій основі, які впливають один на одного і вважають себе групою;

3) суспільна - правосвідомість макроколективів, що виділяються, як правило, на регіональній основі, в історичному чи національному контексті. У суспільній свідомості спостерігається спадковість її змісту далекого і недалекого минулого, а також основні перспективи її трансформації. В умовах прагнення створити правову державу, якій притаманна переважаюча увага до людини, а не до суспільства, важливо усвідомлювати, що суспільна правосвідомість є не самостійною і самодостатньою свідомістю, а сукупною свідомістю багатьох індивідів - членів цього суспільства.

Деякі вчені за цим критерієм (тобто за суб'єктами або носіями правосвідомості) розрізняють індивідуальну й колективну правосвідомість. Остання поділяється на чотири підвиди: загальносоціальну, національну, класову й групову.

За територіальною поширеністю виділяють:

1) загальну правосвідомість;

2) локальну (місцеву, регіональну).

За спрямованістю правова свідомість класифікується на такі види:

1) ретроспективна;

2) адекватна;

3) перспективна.

Як вже зазначалося, конкретні характеристики правосвідомості зумовлюються не тільки діючою правовою системою, а й історичним правовим досвідом, очікуваними і (або) бажаними перспективами її розвитку, що залежно від ступеня впливу того чи іншого аспекта й формує класифікацію видів правосвідомості за її спрямованістю.

За ступенем усвідомленості правова свідомість класифікується на такі види:

1) з переважанням свідомого;

2) з переважанням несвідомого.

Даний критерій класифікації правосвідомості передбачає вивчення принципових мотивів дотримання (чи недотримання) правових норм громадянами і характеризує, як правило, не правову свідомість в цілому, а правову свідомість стосовно окремих, конкретних правових норм.

На наш погляд, істотне значення має й подальша класифікація, наприклад, правосвідомість з переважанням свідомого слід класифікувати залежно від мотивів правових чи протиправних дій суб'єкта (наприклад, дотримання вимог права може бути зумовлене мораль-

ними переконаннями або ж страхом перед правовими наслідками правопорушення, встановленими законодавством тощо). Правосвідомість може бути також класифікована за ступенем її відповідності чинній правовій системі, за оцінкою ролі права в житті суспільства й правових відносинах громадян.

Висновки. Коли ми вживаємо поняття "види правосвідомості", постає питання, який термін більш коректно вжити, щоб уникнути тавтології під час подальшої деталізації цієї теми, - "форма" чи "рівень". Проаналізувавши різноманітні наукові джерела, ми дійшли висновку, що ці обидві категорії засвідчують багатогранність правосвідомості, відмінність полягає в тому, що форми характеризують горизонтальну площину правосвідомості, а рівні - вертикальну. Однак, в науковій літературі можна зіткнутися з тим, що деякі автори одні і ті ж самі види правосвідомості називають її формами, а інші дослідники позиціонують їх як рівні. Це свідчить про те, що межа поділу між ними дуже тонка. Так теоретична, фахова і буденна правосвідомість в одних джерелах вважається її формами, а в інших - рівнями. На нашу думку, ці різновиди є саме рівнями, адже критерієм цієї класифікації виступає глибина відображення правової дійсності. Тут мова йде про глибинне дослідження, а відповідно вертикальну складову. Форма ж може бути виділена на будь-якому рівні правосвідомості (наприклад, як буденна, так і теоретична правосвідомість може мати інституційною та неінституційною формою). Окрім цього, форми правосвідомості визначаються, як правило, її суб'єктами, а рівні відображають ступінь та якість її сформованості. Рівень правосвідомості залежить від глибини, повноти й способу відображення правового життя у свідомості людини.

Ми дійшли висновку, що існує цілий перелік можливих підстав і варіантів побудови класифікації структурних елементів, рівнів і форм правосвідомості. Вони сприяють усвідомленню її сутності. Та переважна більшість класифікацій містить некоректності, пов'язані з порушенням основних логічних правил. Класифікуючи форми й рівні правосвідомості, варто враховувати закони формальної логіки, практичний зміст і значення поділу. Закономірно, що рівень розвитку права на конкретному етапі не може бути вище рівня розвитку правової культури й суспільної правосвідомості, оскільки вони складають його основу. Отже, значення дослідження правосвідомості важко переоцінити.

Література

1. Герасіна Л.М. Правосвідомість і культура політичного вибору громадян: структурно-ціннісні зв'язки // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук. конф., (м. Харків, 12 жовт. 2007 р.) / Редкол.: Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. - Х.: Право, 2007. - С. 14-17;
2. Тімуш І.С. Правова реальність і правосвідомість: інтегральне розуміння змісту та взаємозв'язку // Право України. - 2010. - № 7. - С. 94-100.
3. Правознавство / За ред. В.В. Копейчикова. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - 736 с.
4. Алексеев С.С. Право: опыт комплексного исследования. - М.: Статут, 1999. - 712 с.
5. Темченко В.І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики). - К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2001. - 188 с.
6. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. - Х.: Право, 2002. - 328 с.

7. Цимбалюк М.М. Онтологічні основи теорії правосвідомості: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12. - К., 2009. - 408 с.

8. Конституція України від 28 червня 1996 р., зі змінами і доповненнями. - Х.: Одиссей, 2008. - 48 с.

9. Цивільний кодекс України, станом на 29 берез. 2006 р. / Верховна Рада України. - К.: Парлам. вид-во,

2006. - 400 с.

Ткачук А.С.

аспірант кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
Надійшла до редакції 27.01.2011

УДК 347.799.11

СУЧАСНІ ЗАКОНОДАВЧІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "МОРСЬКЕ СУДНО"

Серватко Ю. Ю.

Морський транспорт і суднобудування на сьогодні належать до найбільш пріоритетних галузей економіки будь-якої морської держави. Саме тому сьогодні інтенсивність використання морських просторів порівняно з минулим зросла в сотні разів, що зумовлює необхідність додаткового, більш ґрунтовного регулювання та регламентування даної галузі людської діяльності, такої на правовому рівні. Водночас, ціла низка аспектів морського права, зокрема правового статусу морського судна, усе ще залишаються невирішеними й дискусійними в теорії і, як наслідок, створюють труднощі на практиці. До таких, у першу чергу, належать питання щодо визначення поняття "морське судно", що зумовило актуальність обраної теми для дослідження.

Оскільки сфера дії норм морського права в галузі мореплавства поширюється на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з використанням суден у найрізноманітніших господарських, наукових і культурних цілях, визначення поняття "судно" має важливе значення, адже від того, чи кваліфікується той чи інший плавучий об'єкт як морське судно, багато в чому залежить його правовий статус і, відповідно, ті правові наслідки, що виникають у процесі мореплавства. Саме тому це дослідження присвячено одній з найбільш актуальних і практично важливих тем - проблемі правового визначення поняття морського судна.

Метою дослідження є комплексне теоретичне дослідження та аналіз чинного національного й міжнародного законодавства з питання визначення поняття "морське судно".

Теоретичну основу дослідження склали положення, що містяться у працях радянських, російських і українських авторів: І.І. Барінової, К.А. Бекашева, В.В. Богданова, О.А. Брильова, С.І. Голікової, С. Горчакова, В.Н. Гуцуляк, М.З. Дешаліт, Л.М. Єгорова, В.Г. Єрмолаєва, Г.Г. Іванова, А.Л. Колодкіна, Д. Коломбос, Л.М. Машенко, А.В. Сидоренко, В.Ф. Сидорченко, П.А. Фалілеєва, О.М. Шемякіна та ін.

Дослідження було здійснено на таких загальнонаукових принципах, як системність, єдність теорії та практики, детермінізм, єдність теоретичного та емпіричного. Проблема визначення поняття морського судна досліджувалась за допомогою сукупності загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання: історичного, аналітико-синтетичного, формально-логічного, порівняльно-правового, моделювання тощо.

Перші згадки про існування судна датуються приблизно VIII-VI ст. до н.е., про що свідчить зображення парусного судна в Нубійській пустелі. З давніх часів "судно" використовувалось для задоволення різноманітних людських потреб. У давньоіндійських Законах Ману (II ст.

до н.е.) містилися норми, що регулюють відносини, що виникають з найму суден. Поняття судна було відомо нормам давньоримського і давньогрецького права, в яких уже на той час зустрічалися деякі норми, що стосуються безпеки мореплавства [17, 46]. Навіть такий невеличкий екскурс в історію дозволяє говорити про те, що термін "судно" існує вже протягом багатьох століть і сфера його застосування дуже широка.

У більшості міжнародних конвенцій, що регламентують діяльність людей у Світовому океані, відсутнє визначення поняття судна, серед них і Конвенція ООН з морського права 1982 року (далі - Конвенція). В інших же воно хоча і наводиться, але не має універсального характеру, а підпорядковане виключно цілям і завданням тієї чи іншої конвенції. Так, наприклад, відповідно до ст. 1 Міжнародної конвенції про рятування 1989 р. судно визначається, як "будь-яке судно або плавучий засіб, або будь-яка інша споруда, здатна здійснювати плавання" [3]. Стаття 1 Афіньської конвенції про перевезення морем пасажирів і їх багажу 1974 р. визначає належність до суден тільки "морських суден, за винятком суден на повітряній подушці" [6]. Згідно зі ст. 1 Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969 р. поняття "судно" охоплює "будь-яке морське судно і плавучі засоби будь-якого типу, які фактично перевозять нафту наливом як вантажу" [7].

Якщо в морських конвенціях, що регулюють майнові відносини, поняття "судно" має, як правило, обмежені рамки, то в конвенціях технічного характеру, що здебільшого стосуються безпеки мореплавства, це поняття розкривається значно ширше. Наприклад, у Міжнародних правилах запобігання зіткненням суден у морі 1972 р. (МППЗС-72) у визначення "судно" включено "всі види плавучих засобів, також не водотоннажні судна і гідролітаки, які використовуються або можуть бути використані як засіб пересування по воді" [4]. Положеннями Конвенції про міжнародний супутниковий зв'язок 1976 р. (Інмарсат) статус судна визнається й за "непостійно закріпленими платформами" [8, ст. 3].

Не менш широке визначення судна наведено в Міжнародній конвенції по запобігання забрудненню з суден 1973 р. (МАРПОЛ-73/78). Для цілей цієї конвенції відповідно до ст. 2 під судом розуміється "судно будь-якого типу, включаючи підводні судна, плавучі засоби, а також стаціонарні або плавучі платформи" [5].

Як видно з наведених прикладів, міжнародні угоди закріплюють лише загальне поняття судна, не виділяючи в окрему категорію морські судна. Можливо припустити, що в цьому немає необхідності, адже мореплавство може здійснюватися не лише морськими, але й річковими, озерними судами, а також судами змішано-